

Józef Krukowski

Relacje między państwem a Kościołem w publikacjach zamieszczonych w "Prawie Kanonicznym"

Prawo Kanoniczne : kwartalnik prawno-historyczny 51/1-2, 113-120

2008

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KS. JÓZEF KRUKOWSKI

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

RELACJE MIĘDZY PAŃSTWEM A KOŚCIOŁEM W PUBLIKACJACH ZAMIESZCZONYCH W „PRAWIE KANONICZNYM”

I. Uwagi ogólne

W kwartalniku „Prawo Kanoniczne” (= PK) w latach 1958-2007 na temat relacji między państwem a Kościołem ukazało się 120 pozycji. Mając na uwadze kryteria, jakie zostały przyjęte w „numerze specjalnym” tego kwartalnika z 2007 r. (w dalszym rozważaniu będzie stosowany skrót: PK, 2007), należy wśród nich wyróżnić:

1) 68 rozpraw i artykułów, których autorami byli (w porządku alfabetycznym): Andrzejczak Henryk, Byś Jelena, Dyduch Jan, Fąka Marian, Jemielly Witold, Krukowski Józef, Krukowski Stanisław, Laskowski Jerzy, Mierzwa Irena, Pasternak Ferdynand, Pawluk Tadeusz, Pietrzak Helena, Pikulska-Robaczekiewicz Anna, Schilf Alfred, Sobański Remigiusz, Sobczyk Paweł, Subera Ignacy, Śmigiel Kazimierz, Warchałowski Krzysztof, Wójcik Walenty, Wroceński Józef.

2) 17 komunikatów, których autorami byli: Aleksandrowicz Piotr, Danmarco Geatano, Jemielly Witold, Juros Helmut, Krawowski Krzysztof, Krukowski Józef, Płoski Tadeusz, Sołtyszewski Stefan, Wójcik Walenty.

3) 28 recenzji dotyczących publikacji książkowych krajowych i zagranicznych, których autorami byli: Janczewski Zbigniew, Dziuba Andrzej Franciszek, Grocholewski Zenon, Kamiński Franciszek, Pasternak Ferdynand, Płoski Tadeusz, Sitarz Mirosław, Syryjczyk Jerzy, Stawniak Henryk, Szychmiller Ryszard, Sztarfrowski Edward, Sobański Remigiusz, Wójcik Walenty.

4) 6 sprawozdań z konferencji naukowych poświęconych tej problematyce, których autorami byli: Bąk Jakub, Sobczyk Paweł, Gałkowski Tomasz, Pastuszko Marian, Pietrzak Helena, Rola Marian, Warchałowski Krzysztof, Wroceński Józef.

Wymienione wyżej publikacje należy zakwalifikować do trzech dyscyplin prawnych, a mianowicie, do: kościelnego prawa publicznego, prawa wyznaniowego i prawa konkordatowego.

II. Problematyka kościelnego prawa publicznego

Termin „kościelne prawo publiczne” oznacza dyscyplinę naukową, której przedmiotem jest refleksja nad zasadami relacji między państwem a Kościołem, jako dwiema społecznościami odmiennego typu, do których jednocześnie należą ci sami ludzie (jako obywatele – do państwa, i jako wierni – do Kościoła) z punktu widzenia doktryny Kościoła katolickiego. Należy pamiętać, iż pod wpływem Soboru Watykańskiego II w uprawianiu tej dyscypliny nastąpiły radykalne zmiany. Przed Soborem Watykańskim II w odpowiedzi na opinie protestantów kwestionujących naturę prawną Kościoła – powstała dyscyplina zwana „kościelnym prawem publicznym” w oparciu o założenia eklezjologii potrydenckiej, obejmująca dwie części: a) „kościelne prawo publiczne wewnętrzne” (*ius publicum ecclesiasticum internum*), którego przedmiotem były zasady ustroju Kościoła; b) i „kościelne prawo publiczne zewnętrzne” (*ius publicum ecclesiasticum externum*), którego przedmiotem zainteresowań były relacje między Kościołem i państwem jako dwiema „społecznościami prawnie doskonałymi”. W pierwszych latach po Soborze nastąpił kryzys kościelnego prawa publicznego. Problematykę będącą przedmiotem zainteresowań pierwszej części „kościelnego prawa publicznego” włączono do nowej dyscypliny teoretycznej, powstałej w oparciu o eklezjologię soborową pod nazwą „Teologia prawa kanonicznego”. Informacje o tym, jakie opinie były głoszone na ten temat w literaturze kanonistycznej na Zachodzie, na łamach PK w 1973 r. omówił R. Sobański, w artykule nt. „Posoborowy wykład kościelnego prawa publicznego (PK 2007, n. 660).

W pierwszych latach po Soborze niektórzy kanoniści pod wpływem ideologii liberalnej redukującej prawo do wolności religijnej wyłącznie do sfery życia prywatnego zakwestionowali także

potrzebę uprawiania drugiej części „kościelnego prawa publicznego”. W znacznej mierze na powstaniu takiej opinii zaważyły poglądy włoskiego kanonisty świeckiego Pietro Agostino D’Avack’a. Natomiast inni kanoniści zarówno duchowni jak i świeccy – wbrew powyższej opinii – podjęli prace nad przebudową „kościelnego prawa publicznego” zawężając pole jego zainteresowań do stosunków między Kościołem i państwem oraz organizacjami międzynarodowymi, przyjmując za punkt wyjścia postulatory Soboru Watykańskiego II (por. I. Spinelli, G. Dalla Torre, *Il diritto pubblico ecclesiastico dopo il Concilio Vaticano II*, wyd.2, Milano 1985). Zwrócono uwagę, iż w doktrynie Kościoła na temat relacji między państwem a Kościołem należy wyróżnić elementy stałe i zmienne. Elementem stałym jest charakterystyczny dla kultury europejskiej – wywodzący się z Ewangelii (Mt,22,17; Łk,20,25) – dualizm religijno-polityczny. W interpretacji tego dualizmu w ciągu dziejów występowały zmiany podyktowane potrzebą ustosunkowania się do nowych warunków społeczno-politycznych oraz do nowych koncepcji filozoficznych i teologicznych. Zmiany te w epoce współczesnej zostały podyktowane koniecznością ustosunkowania się Kościoła do zjawiska świeckości państwa, oraz potrzebą uwzględnienia postulatów Soboru Watykańskiego II (zawartych zwłaszcza w Deklaracji o wolności religijnej „*Dignitatis humanae*” i Konstytucji pastoralnej o obecności Kościoła w świecie współczesnym „*Gaudium et spes*”). Kościelne prawo publiczne w ujęciu klasycznym było oparte na założeniach, iż: 1) Kościół i państwo są to dwie społeczności „prawnie doskonałe”; 2) władze każdej z tych społeczności mają służyć człowiekowi pomocą w osiągnięciu dwóch celów: celu doczesnego – władza państwowa, i celu duchowego – władza kościelna; 3) ze względu na wyższość celu duchowego nad celem doczesnym – państwo ma obowiązek udzielać Kościołowi pomocy nawet przy użyciu siły fizycznej, zwanej „*brachium saeculare*”, dla wyegzekwowania niektórych aktów władzy kościelnej; 4) Kościołowi zaś przysługuje władza pośrednia w porządku doczesnym (*potestas indirecta Ecclesiae in temporalibus*). Na temat przedsoborowej koncepcji pomocy władzy świeckiej dla Kościoła na łamach PK obszernie opracowania opublikował bp Walenty Wójcik (PK, 2007, n. 842-845, 853).

Jeszcze przed Soborem Watykańskim II na Zachodzie Europy podjęto próby rewizji założeń kościelnego prawa publicznego

w celu określenia miejsca Kościoła w państwie liberalnym. Problematykę tę przedstawił Marian Fąka w kilku artykułach nt. „Idea wolnego Kościoła w wolnym państwie w pismach kanonistów niemieckich w XIX w.” (PK 2007, n. 175-177, 180)

W okresie posoborowym podjęto prace także nad kodyfikacją Kościelnego Prawa Publicznego. Z upoważnienia papieża Pawła VI Papieska Komisja ds. Rewizji KPK podjęła prace nad projektem (schematem) „Ustawy Zasadniczej dla Kościoła” (*Lex Ecclesiae Fundamentalis*), w której (na wzór ustaw konstytucyjnych współczesnych państw) miały być sformułowane zasady określające ustrój wewnętrzny Kościoła powszechnego oraz zasady dotyczące stosunku Kościoła do innych społeczności ludzkich. Jednak z powodu ostrej krytyki ze strony niektórych biskupów i publicystów papież Jan Paweł II zaniechał promulgacji tego dokumentu, zaś przygotowane przez Papieską Komisję normy dotyczące ustroju Kościoła zostały włączone do księgi II KPK z 1983. Zrezygnowano też z promulgacji zasad określających stosunek Kościoła do innych społeczności ludzkich, poprzestając na promulgacji w KPK 1983 zasady głoszącej, iż Kościołowi przysługuje władza nauczania na tematy dotyczące spraw porządku doczesnego (kan. 747 par. 2). Problematyki przebudowy „kościelnego prawa publicznego” w oparciu o postulaty soborowe na łamach PK dotyczyły artykuły:

- Ireny Mierzwy nt. „Stosunek Kościół – świat jako element w dyskusji nad *Lex Ecclesiae Fundamentalis*” (PK, 2007, n. 422);
- Henryka Andrzejczaka nt. stosunków między Kościołem katolickim a społecznością międzynarodową (PK, 2007, n. 74);
- Walentego Wójcika, nt. „Rola polityczna Kościoła” (PK, 2007, n. 1108).

W posoborowej wersji „kościelnego prawa publicznego” zasady określające stosunki między państwem i Kościołem znalazły legitymizację we wspólnym dla prawa międzynarodowego i konstytucyjnego współczesnych państw demokratycznych paradygmacie aksjologicznym głoszącym, iż godność osoby ludzkiej jest źródłem prawa do wolności religijnej w wymiarze indywidualnym i instytucjonalnym. Problematyki tej dotyczyły następujące artykuły:

- Józefa Krukowskiego – artykuł na temat godności osoby ludzkiej, jako podstawy praw człowieka, w tym prawa do wolności sumienia i religii (PK, 2007, n. 363);

– Jana Dyducha – artykuł na temat poszanowania godności ludzkiej jako źródła praw narodu (PK, 2007, n. 155);

– Jerzego Laskowskiego – artykuł na temat „Osoba ludzka jako podstawa porządku prawnego” (PK, 2007, n. 392);

– Tadeusza Płoskiego – „Godność człowieka i jego prawa w zobowiązaniach międzynarodowych” (PK, 2007, n. 612).

Natomiast na temat poszanowania osoby ludzkiej w kościelnym porządku prawnym pisali:

– R. Sobański – artykuł na temat „Znaczenie osoby w kanonicznym porządku prawnym” (PK, 2007, n. 693);

– T. Pawluk – „Idea podstawowych praw człowieka w prawie kościelnym” (PK, 2007, n. 561)

Zasygnalizowany wyżej proces przebudowy „Kościelnego prawa publicznego” znalazł wyraz na łamach PK także w kilku artykułach:

– Ferdynanda Pasternaka (PK, 2007, n. 491; 494-496; 498).

– Remigiusza Sobańskiego – „Jako zaczyn i niejako dusza społeczności ludzkiej (Obecność jako zasada stosunku Kościoła do państwa”, PK, 2007, n. 668).

III. Problemy prawa wyznaniowego

Nazwa „prawo wyznaniowe” oznacza dyscyplinę naukową, której przedmiotem zainteresowań jest analiza i systematyka norm prawa stanowionego przez dane państwo, za pośrednictwem których określa ono swój stosunek do Kościoła katolickiego i innych związków wyznaniowych.

Należy pamiętać, że w okresie PRL władze komunistyczne prowadziły otwartą walkę z Kościołem i przy użyciu aktów normatywnych ograniczały ludziom wolność sumienia i religii oraz Kościołowi wolność w pełnieniu swojej misji na terytorium Polski. Publikacje na temat regulacji stosunków między państwem i Kościołem były poddawane ostrej cenzurze państwowej. Cenzura dopuszczała tylko publikacje pisane z pozycji marksistowskiej. Nie było więc możliwości publikowana na łamach PK krytycznych wypowiedzi na temat polityki wyznaniowej władzy komunistycznej. Możliwości takie zaistniały dopiero w okresie przemian ustrojowych.

Wśród publikacji z zakresu prawa wyznaniowego, zamieszczonych w PK, należy wyróżnić opracowania dotyczące sytuacji koś-

cioła w państwach europejskich kulturowo związanych z Kościołem prawosławnym i sytuacji w Polsce.

Sytuacji prawnej Kościoła w innych państwach dotyczą artykuły:

- Jeleny Byś na temat stosunków między państwem a organizacjami wyznaniowymi w Rosji (PK, 2007, n. 119-121);
- Anny Pikulskiej-Robaczkiwicz nt. „Stosunki między państwem a kościołami w Grecji” (PK, 2007, n. 610).

Wśród opracowań z zakresu polskiego prawa wyznaniowego należy wyróżnić dotyczące zagadnień historycznych i współczesnych.

Problematyki historycznej dotyczą artykuły:

- Tadeusza Pawluka artykuł nt. „Sprawy wyznaniowe w Konstytucji 3 Maja” (PK, 2007, n. 580);
- Witolda Jemielity artykuły nt. stosunku państwa do Kościoła katolickiego w Królestwie Polskim i w Księstwie Warszawskim (PK, 2007, n. 286-304);
- Tadeusza Płoskiego artykuł nt. „Struktura prawno-organizacyjna duszpasterstwa wojskowego w II RP” (PK, 2007, n. 1053);
- szereg opracowań dotyczących prymasostwa biskupów gnieźnieńskich i poznańskich autorstwa Mariana Fąki (PK, 2007, n. 177, 180) oraz Tadeusza Pawluka (PK, 2007, n. 564).

Problematyki prawa wyznaniowego w okresie PRL dotyczą artykuły Heleny Pietrzak, poświęcone kwestii opodatkowania kościelnych osób prawnych i fizycznych (tzn. duchowieństwa) w prawie PRL, opublikowane już w III RP (PK, 2007, n. 604-607). Opodatkowanie było bowiem jednym z instrumentów władzy komunistycznej w walce z Kościołem.

Gruntowana przebudowa polskiego prawa wyznaniowego, zmierzająca w kierunku poszanowania wolności religijnej w wymiarze indywidualnym i instytucjonalnym, nastąpiła dopiero na etapie transformacji ustrojowych, zainicjowanych w 1989 r. Problematyki tej dotyczą artykuły:

- Pawła Sobczyka artykuł nt. „Wolność sumienia i religii w artykule 53 Konstytucji RP” (PK, 2007, n. 703);
- Tadeusza Płoskiego nt. „Prawo do wolności sumienia i religii w Polsce” (PK, 2007, n. 615).

Ponadto najnowszych problemów z zakresu prawa wyznaniowego w procesie integracji państw europejskich dotyczą artykuły:

- R. Sobańskiego artykuł nt. „Baza finansowa Kościoła w perspektywie zintegrowanej Europy” (PK, 2007, n. 691);

– Helmuta Jurosa artykuł nt. „Unia Europejska a religia” (PK, 2007, n. 1003).

IV. Problematyka prawa konkordatowego

Przedmiotem zainteresowań „prawa konkordatowego” są zagadnienia dotyczące dwustronnych umów międzynarodowych, zawieranych między Stolicą Apostolską i najwyższymi organami danego państwa w celu uregulowania sytuacji prawnej Kościoła katolickiego na jego terytorium. Zawarcie tego typu umowy przyczynia się do większej stabilizacji stosunków między państwem a Kościołem aniżeli na drodze regulacji ustawowych – jednostronnie narzucanych Kościołowi przez państwo. W praktyce konkordatowej radykalne zmiany nastąpiły pod wpływem doktryny Soboru Watykańskiego II na temat wolności religijnej. Przed Soborem treścią konkordatów zawieranych z państwami wyznaniowymi była wymiana przywilejów i ustępstw między Stolicą Apostolską i najwyższymi organami państwa katolickiego, natomiast treścią konkordatów posoborowych stały się gwarancje wolności religijnej w wymiarze indywidualnym i instytucjonalnym. Po Soborze Watykańskim II dokonano, więc rewizji konkordatów zawartych z państwami katolickimi oraz zainicjowano praktykę zawierania konkordatów z państwami świeckimi.

Artykuły dotyczące prawa konkordatowego na łamach PK zaczęły się ukazywać dopiero w latach 80-tych ubiegłego wieku, gdy zarysowała się perspektywa normalizacji stosunków między państwem i Kościołem katolickim w Polsce w formie umowy międzynarodowej ze Stolicą Apostolską.

Problem „wygaśnięcia konkordatu polskiego z 1925 r.” omówił T. Pawluk w artykule opublikowanym w 1986 r. (PK, 2007, n. 571).

Pierwsze informacje na temat zmian w praktyce zawierania konkordatów pojawiły się w artykułach:

– W. Wójcika, „Rozwój powojennych konkordatów” (PK, 2007, n. 864);

– A. Shilfa, „Jaka przyszłość konkordatów” (PK, 2007, n. 643).

Charakterystyka treści i roli konkordatów posoborowych została przedstawiona przez dwóch autorów:

– T. Pawluka (w 1993 r.) „Konkordat jako instrument państwa demokratycznego” (PK, 2007, n. 583);

– J. Krukowskiego (w 2000 r.) „Konkordat jako instrument normalizacji stosunków między Kościołem i demokratycznym państwem świeckim” (PK, 2007, n. 1014).

Wybranych zagadnień, będących przedmiotem regulacji w konkordatach współczesnych, dotyczą artykuły opublikowane na łamach PK w latach dziewięćdziesiątych ub. wieku przez:

– J. Wroczeńskiego na temat gwarancji wolnościowych dotyczących nominacji biskupów (PK, 2007, n. 876);

– K. Warchałowskiego na temat gwarancji dotyczących nauczania religii w szkołach publicznych i szkół katolickich (PK, 2007, n. 829-830);

– Jacka Wilka artykuł „Uwagi o zawarciu małżeństwa w formie konkordatowej” (PK, 2007, n. 1103).

Ponadto aktualnych problemów prawa wyznaniowego i konkordatowego dotyczą liczne recenzje oraz sprawozdania z konferencji naukowych, organizowanych w latach 1990-2005 przez Wydział Prawa Kanonicznego ATK a następnie UKSW, oraz Stowarzyszenie Kanonistów Polskich i inne instytucje.

Kończąc charakterystykę zamieszczonych na łamach „Prawa Kanonicznego” publikacji wchodzących w zakres dyscyplin prawnych, których przedmiotem jest problematyka relacji między państwem a Kościołem, należy stwierdzić, iż w porównaniu z publikacjami dotyczącymi innych dyscyplin (np. prawa małżeńskiego) nie była liczna. Ale oceniając ich jakość, posłużę się łacińską sentencją „Non multum sed multa”, tzn., że chociaż nie było ich dużo pod względem ilościowym, to dotyczyły bogatej problematyki oraz były wartościowe pod względem naukowym.

**Les relations l'Église-l'État dans les articles publiés dans le périodique
“Prawo Kanoniczne”**

Dans la revue „Prawo Kanoniczne” („Droit Canonique”) des années 1958-2007 sont recensés 120 publications dont: 68 articles, 17 communications, 28 informations. Il importe de les classer selon les domaines suivants: 1) le droit ecclésiastique publique, 2) le droit ecclésiastique d'État, 3) le droit concordataire. Jusqu'à 1989 la publication des discours concernant la problématique de la relations l'Église-l'État était rendre difficile à cause de l'intervention de la censure d'État communiste.